

FIGYELŐ

AZ IMPLÓZIÓ KÖLTŐJE*

Petri György *Munkái I. Összegyűjtött versek*
Szerkeszti Réz Pál, Lakatos András
és Várady Szabolcs
Magvető, 2003. 642 oldal, 2990 Ft

Nagy Boldizsárnak

A hetilap *Beszélő*-ben 1993-ban vezetett rovata, a KÖLTŐI KÉRDÉS szerkesztőjeként Petri egykori és későbbi szerkesztőjének, versei megjelenése útegyengetőjének, Réz Pálnak Babits kérdését tette fel: „*Miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?*” Babits – fejtegeti válaszában Réz – a létező világ (de azt is mondhatnánk: a teremtett világ) gyönyörűségének felmutatásával meg is válaszolja a kérdést, mielőtt feltenné. „*Ez a sok szépség nem való ugyan semmire, de mégis van, és így szükségképpen mégis való valamire: a gyönyörűségünkre.*” (Egy későbbi versében, a ZSOLTÁR FÉRFIHANGRA címűben Babits bonyolultabban válaszol: „*é-ted van minden dolog / a te bűnös lelkedért*”, azaz minden szépség és minden szörnyűség az isteni terv része, amelynek célja az ember.) „*Aki nem hívő – így Réz Pál –, az csak Isten nélkül tudja, sőt csak nélküle akarja megválaszolni az ESTI KÉRDÉS-t. Lényegében azt mondja, amit Babits (vagy Kosztolányi): annak a tudatában kénytelen élni, hogy nincs célja az életnek (vagy hogy a kérdés megválaszolhatatlan).*” (*Beszélő*, 1993. december 16.) Petri groteszk módon teszi fel az esti (pontosabban nála: éjszakai) kérdést. Versében (A MEGVÁLTÁS HÁTULÜTŐI) nem a fű nő céltalanul,

hanem az ember szakálla, kínosan, viszketve: Isten kellemetlenkedő mesteremberként egyesével cseréli ki a szőrszálakat minden éjjel hosszabbakra. Ez a furcsa Isten nyilvánvalóan ott *végeskedik* minden egyes ember minden egyes szőrszála mellett, de gondja van a fákkal és a fogakkal is, vagyis mindennel, ami nő és pusztul. Ráadásul fenyegetőzik is: ha nem tesszik, leszereli az egészszet. Ennél az Istennél bizonyonnyal kényelmesebb elképzelni azt az Istent, aki egyetlen teremtő gesztusával az idők végezetéig gondoskodott minden szőrszál növekedéséről. Igaza azonban Petrinek van. Akár Isten csavargatja ki-be a szőrszálakat, akár milliárd élőlény milliárd sejtje tolja őket éjszakáról éjszakára kifelé, az biztos, hogy minden egyes szőrszállal külön kell foglalkozni, egyetlen teremtő pillanat nem elegendő. És így csak még nehezebb megválaszolni a kérdést: mire az egysz?

Szerelem

Lucus a non lucendo, Petri költészete aligha készíti arra az olvasót, hogy a „mi végre vagyunk a világon?” kérdését feszegetse. Nincs is így értelme a kérdésnek, legfeljebb annak a számára, aki a katekizmus egyértelműségével tud felelni rá. De részkérdéseket Petri is feltesz:

„*Ez a csend itt, éjjél s hajnal között,
amelyben egy zöldpaprika husa
a fogam alatt deszkaként recseg,
és fülsértőn süvít egy szál gyufa,
nem tud választ ilyen kérdésre: »Kell-e?»*”

(DEMI SEC)

Egy fiatal férfi – ha tetszik, az 1971-ben megjelent kötet, a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA német kritikusának szóhasználatával: egy fiatal értelmiségi – meg egy minden tekintetben hozzá illő nő kapcsolatáról van szó, kellemes, kölcsönösen kielégítő kapcsolatról, csak az a kérdés, szükség van-e rá. Szükség volna-e rá a süllyedő léghajón is, amikor mindent ki kell dobni, ami nem feltétlenül szükséges a túléléshez? És így a „*kell-e*” kérdését már majdnem

* Az implózió berobbanást jelent: az előregedett tévé képernyője az anyagfáradás következtében berobban, azaz önmagába roskad. A kifejezést Franciaországban élt s nemrégiben ott elhunyt barátomtól, Semjén Andrásról hallottam először: 1986–87 táján mondta azt, hogy a rendszert implózió fenyegeti. A rendszerváltás idején divatba jött a kifejezés, azóta azonban ismét feledésbe merült. Ezért a magyarázat.

olyan nehéz megválaszolni, mint azt, hogy mi végre vagyunk a világon.

Petri verseinek, ha túlnyomónak talán nem mondható is, de mindenképpen jelentős része szól nőkről és nőkhöz. A számszaki arányoknak egyébként nincs is jelentősége, mert Petri költészetében, akár Adyében, a három nagy téma – politika, szerelem, halál – a versek közös ősananyagaként akkor is jelen van, ha a vers másról szól. A készlet tetemes:

„Egyszer, hogy múltam valamivel időmet,
megpróbáltam összeszámolni: hány nőm volt.
Egy naptár névnapjegyzéke segítségével
beazonosítottam százötven valahány nevet.
Ez ment. A névmemóriám még mindig kiváló.
Csak éppen arcokat nem tudtam hozzárendelni
a nevekhez, sőt helyet, időt, alkalmat sem.”
(SZERELMEINK)

A százötven persze messze van a Don Juan-i mille trétől, de tekintettel a költő életének jó részét végigkísérő utazási korlátozásokra, ez is szép teljesítmény. A számosság inkább ráerősít a „kell-e” kérdésére. Ezt nemcsak a régmúlt-ra visszatekintő költő érezte így, de a gyakorló nőcsábász is, amikor az életforma-forradalom és a szubkulturális belterjesség még közeli múlt volt: „A melegsáskány-rendszerű / szerelmi élet mégsem vált be” – olvassuk a HATVANAS ÉVEK című versben.

A versekből egy magát macsónak tudó, személyiségét ilyenként vállaló embert ismerünk meg, egyúttal azonban olyan embert, aki – ahogy Ottlik írja Szeredy Daniról az ISKOLA A HATÁRON-ban – egész életében sokat *bajskodott* a nőkkel. Sikereségben és macsóságban Petri a magyar költészetből Szabó Lőrincchez áll a legközelebb. „s egy bárányfelhőn téged Erzsébet vár s a Klára, / engem egy viharfelhőn Maya, Sára” – szólítja meg a halálra készülő költő rég meghalt Sz. L. kollégáját. Mindazonáltal a „ne éj, hogyha nem akarom” költője férfikegyetlenségben és tekintet nélküli szókimondásban messze elmaradt negyven évvel később született pályatársától:

„Unlak, kedvesem, unlak!
S ezt szeretném most közölni veled
ilyen parlagian, durván és félreérthetetlenül.
[...]
Hogyan is mondanám a szemedbe, hogy unlak? És
mikor?”

Talán amikor mozgok ütemre, magamtól, mint a
varrógép,
amit te hajtasz, fehér és pihés lábaiddal?”
(A FÁJDALMAS SZERETŐ ÉNEKEIBŐL)

De ez a hétköznapi (és végül eltitkolt) kegyetlenség semmi ahhoz a gyilkos őszinteséghez képest, amely a Sára-versekben nyilvánul meg:

„Csak az lehetett rajtad,
az a kék bugyi,
mert az az az este volt, amikor
rád zártam az ajtót,
hogy magadra nyithasd a gázcsapot...”
(SÁRI, NE VIGYOROGJ RAJTAM)

Vagy:

„felállok, nézlek, ideges mosollyal:
– úristen, hogy mondjam meg?
Hiába... nem tudok veled élni.
Hiába támadtál föl.”
(TALÁLKOZÁS)

Ezt a kegyetlenséget talán kiegyenlíti a hiány és a lelkiismeret-furdalás fájdalma – már ha a halottal szemben volna az élőnek bármiféle esélye az egyenlítésre. De a GÖRÖNGY című versben semmi sem enyhíti a szókimondás kíméletlenségét:

„a fiannak,
aki a hírt közölte, a telefonba
valami olyasmit mondtam, hogy
»Holtában sem tudom kevésbé
nem-szeretni anyádat, mint amikor még élt.«”

Az irodalomnak mindent meg kell mutatnia, ami az emberben benne rejlik. A regényíró megteheti, hogy hősében jeleníti meg a saját sötét indulatait. A költőnek azonban egyes szám első személyben kell vállalnia önmagát, ha van hozzá mersze. Petrinek volt.

Szerelmi lírájában Petri a szenvedély bizonyosságát keresi, az igenlő választ a „kell-e” kérdésére – hosszú időn át hiába. A MAGYARÁZATOK egyik első darabjában megjelenik a kétélytől meg nem zavart szerelmi idill (A VÉkony LÁNNYAL). Nekem annak idején egy lány, akire a versbeli nő külső jegyei ráillettek, határozottan állította, hogy a vers róla szól. Petri a kérdésre kitérő választ adott. Csak azt nem vettük észre – vagy komolyan –, hogy a vers egy álombeli szeretkezésről szól, zavartalan szépségének az a feltétele, hogy a valóságban nem lé-

tezik. Ami létezik, abban benne van a kételey nemcsak a szerelemmel, de már a szerelmesek létezésének szociológiai alapjaival, értelmiségi egzisztenciájával szemben is. Marad az ironikus megajánított nosztalgia a régi költő kételey nélküli rajongása után. „Érjen véget / a szerelem, ha már nem tiszta tett.” A tett szó itt talán a János evangéliumát fordító Faustra utal, és ez csak fokozza az ironiát, a követelés – és a nosztalgia – abszurditását.

Aztán történik valami, ami megteremti a bizonyosságot, ami a szerelmi költészetet egyszerűvé teszi anélkül, hogy együgyűvé degradálná. „*Hamu nélkül elégek mosolyodban*”, olvassuk az ÖRÖKHÉTFŐ – a kötet sorrendjében első – Maya-versében (MAYÁNAK). Majd kicsivel későbben:

„*Síma, tömör; egynemű, telített:
mint a méz. Mint egy kavics,
külön csöndjébe gömbölyödve.*”
(MAYA)

A szerelmi tökéletességnek ezzel a parmenidészi képzetével együtt váratlanul megjelennek a testi leromlás képei is. Az előbb idézett versből: „*És persze, öregedés, / lábán a visszerek, / dagadó bokái.*” Csakhogy a költő számára, aki – feltehetőleg Füst Milán ugyancsak fiatalon írt ÖREGSÉG című versére is utalva – már huszonöt évesen elkezdte sorolni a saját fizikai romlásának tüneteit („*S fogaid, egykor oly vakító fogaid! / – lerontott városfal maradéka enyészik így*” – olvassuk a KIVAGY, CATULLUSOM-ban), az öregedés nem taszító, nem elidegenítő, hanem olyan jelenség, amely a testi hibátlansággal szemben inkább fokozza a kötődés és a vágy bensőségét:

„*Megkívánsz minden asszonyt,
akin már dolgozik az idő – – –
Ó, nem a szokott formákat kívánod!
Hanem, mondjuk: a talpakat,
e partra vetett ekcémás
virágállatokat.*”

(A RONDA CSÖND)

„*Fonnyadt emléjét úgy gyűrtem össze,
mint üres cigarettásdobozt.
Szórakozottan morzsoltam, markoláztam – – –
[...]
És azután a hűtőszekrényből kivetted
a polietilén zacskóstejet,*

*áhitattal két tenyeredbe fogtad
a hullámlót, tömörét, hűvösét.*”
(VÁLTOZATOK NŐI MELLRE)

Megváltozik a szerelem környezete is. A szerzetész heverő könyvekkel és kávéfoltos papírokkal teli értelmiségilakás, „*az élére-perdült-gyufásdoboz szoba*” helyett nyirkos falú udvari szoba, az udvarban öregasszonyhang herseg. Ebben az antiidilli környezetben a szerelem alvilági küzdelem és tűzvész:

„*Komorán evezünk a gyönyörért,
hajnali Styxen.*
[...]
*Szeretlek, kedvesem,
tűzvész szemekkel nézel rám,
pillantásodban bozóttűz. Gyűjtogatás
a gombás lepedőn.*”

A „*kell-e*” kérdése elenyészett. Ami nem kell, az a létező világ. Ott van helyette az „*áttetsző lobogás*”.

„*Elintézzük magunkban
az életet, aztán esünk egymásnak,
holt a halthoz, sietve, szétesőben.*”
(ÉBER-ÁLOMKÉP, MAYÁVAL, GYEREKKEL)

Don Juan nem javul meg. A megtalált bizonyosság nem állítja le a csélcspacspongását: monogámia és csapodárság nem zárja ki egymást. Ellenkezőleg. A keresés, a bővülő regiszter mindig újra visszaigazolja, hogy ő az Egyetlenegy. Ezt jeleníti meg az egyik legszebb, az olvasóban talán leginkább megmaradó Maya-vers, a VAN MAYA. MI IS VAN MÉG?

„*Maya VAN. Ablakot pucol, gépel, vagy a körmét
a lábujján. Fürdik az Örök Téma.
Lépdel. Hajladozik. Belátni neki. Ahogy a padlót
mossa.*

[...]
Persze az ÖSSZESTÖBBINŐ is van.”

A lepusztult házmasterlakás Venus-barlangjában lógó szerelem nemcsak a kelő tész-taként egyetlen bugyborékos masszává olvadó összestöbbinőt éli túl (hiszen az semmiség lenne), hanem a szakítást, sőt az új szerelmet, amely a haldoklót az élethez köti („*Maya és Sára hív, / Mari marasztal*”), de még a halált is. A költő, aki egész életében vezekel a kegyetlen-ségéért, Sárát – mint fentebb idéztük –, az ál-

mában feltámadó Sárát visszaküldi a halálba. Csak Mayát csalogatná elő a sírból – libamájjal, kaviárral, lazaccal, whiskyvel. „*De ő az egészre legyintett. / Azt mondta: / Jobb neki már odalent.*” (ÁLOM.)

Rosszkedv és nevetés

Vas István 1969-ben pesszimista költőként mutatta be Petrit (PETRI GYÖRGY ÉS A PESSZIMIZMUS): a védő-védekező előmentetőzéseként használt jelző aztán az első kötet, a MAGYARÁZATOK megjelenése után a Petri-recepció egyik kulcsszava lett. („...*lírálja a hetvenes évek közepére a Tandorié mellett a korszak elrettentő szitokszavainak – pesszimizmus, dezillúzió, befelé fordulás, ezotéri-kusság, filozofálás, gyökértelenség, távolságtartás, öncélú modernizmus – [...] első számú kimondott vagy egyértelműsített illusztrációs anyaga lett*” – írja Keresztury Tibor Petri-monográfiájában. (K. T.: PETRI GYÖRGY. Kalligram, Pozsony, 1998. 56. o.) A pesszimizmus, amelyet Vas eltélve védelmez, volt a szocialista kultúrpolitika legfőbb mumusa. Nem azért, amit hivatalosan állítottak, tudniillik, hogy a pesszimizmus elhomályosítja a szocialista fejlődés reményt adó perspektíváját, hanem mert a kultúrpolitika szószólói is jól tudták, hogy az alkotó rosszkedve összefügg a rendszerről való véleményével. Ezt pedig nem lehetett leírni, nem, mert az feljelentés lett volna (ezt egyesek talán nem is bánják), hanem mert a kimondása azt is tartalmazta volna, hogy létezik, sőt nyilvánosságot is kapott egy, a rendszerrel szemben ellenséges vélemény. A cenzúra ugyanis a rendszer védelmezői elé is korlátokat állított. Révainak még nem kellett ilyen tartózkodónak lennie, ő kimondhatta, hogy amikor Hajnal Anna a szorongását az éjszaka érkező autó látomásával fejezi ki – „*Székér zörög? / A tetszalott ház mélyen felhörög. / Autó megáll. / Most jön érettünk a próbék halál!*” (EMLÉK, FÉLELEM, BOLDOG REGGEL) –, nyilvánvalóan az ÁVO-ra gondol. (In: Révai József: KULTURÁLIS FORRADALMUNK KÉRDÉSEI. Szikra, 1952. 180. o.) Hát mi a frászra gondolt volna? – kérdezhetnénk Petri nyomán. (A zsrnászatrában ugyanezt mondja Gádor Béla egy Juhász Ferencre vágó humorreszkjében. Garfunkel, a költő arról panaszkozik, hogy rosszkedvű, mert kicsi és kopasz, de ezt nem írhatja meg így, mert még megkérdezik: „mi az, nem tetszik a rendszer?” Ezért a rosszkedvét inkább átviszi a kozmoszra.)

A rosszkedv, a komorság társadalmi-politi-

kai fogantatása a pályakezdő Petrinek azokban a verseiben is nyilvánvaló, amelyekben nincs utalás ezekre a viszonyokra. Visszatérő kép, hogy a reggel kíméletlen, idegen erőként tör rá az éjszakára, az alvóra:

„*Ilyentájt csúsztatják küszöb alá
a hírlapot szakadnak fel döroöve
redőnyök robajlanak át az
üres hűvösségen a teherautók
Süüítve nyílnak gázcsapok vízcsapok*”
(A VÉkony LÁNNYAL)

Mindazonáltal a MAGYARÁZATOK verseinek nagy részében is megjelenik a közvetlen utalás a társadalmi valóságra. A TÖRTÉNET címűben például ott van a Hajnal Anna-i autó:

„*Élettörténetünk megvilágítja
életünket,
mint a rendőrségi autó reflektora
az áldozatot.*”

„*Megáll az idő*”, hirdette a népszerű sláger, majd Gothár Péter kultuszfilmjének címe. A létező szocializmus évtizedei alatt legalább kétszer megállt az idő. Először az ötvenes években, a Pilinszky látomásában megjelenő „*levegőtlen présben*”, amikor a napoknak sem akart vége szakadni, majd pedig a kádári konszolidáció hosszú időszakában, amikor a napok úgy folytak egymásba, hogy nem különböztek egymástól. Miközben a nappal nap mint nap rátör az emberre, az idő áll, üres, nem hoz változást. „*Ez nem ideje semminek*”:

„*Itt szemedbe süit a nap, de nem ébredsz,
itt zümmöghet az éj, de te nem alszol
itt készülődsz, de nem mész sehová
itt lépdelsz, de mint hengeren a mokus.*”
(ZÁTONY)

A mozdulatlaná vált időben örök az ideiglenesség:

„*Nincsenek szokásaink. Se formák.
Semmi tartós, amit derűsen felajánljunk a
mulandóságunk.
Senki arcára formált lények,
élünk, s kísérletezünk arccal,
egy világban, mely időtlen időkig
képes tengődni az ideiglenességben.*”
(A FELISMERÉS FOKOZATAI)

A moccanatlan időt álesemények tagolják: az ünnepek. „*Ma volt százötven éve tegnap.*” Ez a felső az ÖRÖKHÉTFŐ-ből való, de a műünnep-lés szégyene már a MAGYARÁZATOK nyitó versében megjelenik:

„*Mint mosatlan száj íze
itt az ünnep
[...]
Pedig hát itt az ünnep
Hogy útjak ellene
az éj efemer fegyvereivel?*”
(REGGEL)

Széteső világ ez, „*roncsok nemzenek / roncsot agyamban*”, szabályait nem ismerni életvesztés, kiismerni gyalázat (BELSŐ BESZÉD). Harminc év múltán mint valami jóslatot olvashatjuk az ÖSSZEOMLÁS-t, a rendszer majdani imp-lóziójának elképesztően pontos leírását:

„*Nem, nem volt robbanás,
csak összeomlás.
A belülről megőrült,
a magát csalva másokat
csaló,
a látszattal terrorizáló
hang nélkül szétomlott.*”

Pedig szó sincs jóslatról, csak helyzetképről és egy különleges érzékenységről, amely képessé teszi az észlelőt, hogy a látszólag szilárd épít-ményen észrevegye a megállíthatatlan kor-hadást:

„*Nem, robbanás nem volt, csak összeomlás.
Csak soká, nagyon soká,
tologva üledt le
a nyirkos, sűrű por.*”

A por a MAGYARÁZATOK egyik kulcsszava:

„*a porra por száll*”
(VARÁZS)

„*Vastag por alatt,
a meleg
padlástérben hallgat
egy szétszerelt világ.*”

(ISMERETLEN
KELET-EURÓPAI
KÖLTŐ VERSE 1955-BŐL)

S ha valaki netán még mindig nem értené, honnan ez a por, azt a következő verseskötet, a KÖRÜLRÍRT ZUHANÁS bökverse felvilágosítja:

„*Mint lépcsőzugban a pormacska:
gyűlik puhán a korszak mocska.*”
(HÍRÖSSZEFOGLALÓ)

Petri-könyvében Fodor Géza (PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETE. Szépirodalmi, 1991. 26. o.) meggyőző érvekkel fejtegeti, hogy „*Petri költészete az »elvesztett illúziók« lírája, a »68-as szemmel«, az elvont radikalizmus tragédiájának költészete*”, amelyet az „életvilág” és az „értékvilág” feloldhatatlan szembenállása tesz komorrá. A '68-as nemzedék a reneszánsz marxizmusban vélte megtalálni a Nagy Világnézetet, amelyre szükség volt, és amely magában hordozta a Nagy Egység ígérését is. '68 összeomlásával az ígértből csak a kielégítetlen sóvárgás maradt, a minden Egész elvesztett adys élménye. Fodor Géza az élettények alapján is autentikusabb ezt megítélni, hiszen ő diákkorától ismerte Petrit, én meg csak '68 után, 1970 körül ismer-tem meg. A kötetben közölt korai versek némelyike azt jelzi, hogy a tizenhét éves Petri lehetett volna akár „vonalas” közéleti költő is, bár nehezen tudom elképzelni, hogy a „*Kommunista vagyok*” kezdetű verse a sutajelsző-be-fejezésével („*A Párt odaiüt*”) ne irónia volna. Csakhogy a reneszánsz marxizmus, bármilyen vonzó volt is mind a hivatalos marxizmus, mind a világnézet-nélküliség ellenében, mégiscsak teologikus szövegmagyarázatra épülő konstrukció volt, és aki nem esett a bűvöleté-be, látva, hogyan ragad magával a „*marxi intenciókról*” szóló tanítás szkeptikus elméket is, kétségbeesve kiálthatott fel. „*Te jó Isten, hány-szor kell még megenni a kefét?*”

A komorsághoz nem kellenek elvesztett illúziók – elég hozzá illúziók nélkül venni szem-ügyre a valóságot. Egy irodalmi esten az Egye-temi Színpadon Petri elmondta, hogy tizen-három évesen egy barátjával járta a szétlőtt pesti utcákat. A barátja aznap délután írt egy verset arról, hogy a város romokban hever, de majd újjáépítjük. Ha ez ilyen egyszerű – idéz-te fel Petri a gyerekkori reflexét –, akkor nem érdemes verset írni, és évekre abbahagyta a versírást. A költő a romokat romoknak látja, és nem hiszi el, hogy a dal hatalmával helyre le-het hozni azt, amit a tankok földig romboltak.

Nem kellett külön illúzióvesztés ahhoz, hogy egy költő komor és pesszimista legyen, látva, érzelve azt a perspektívátlanságot, azt az állásigot és hazugságtengert, amely az embert a hatvanas években körülvette. Nem akarnék a '68-as nemzedékkel kapcsolatos egyszerűsítés helyébe egy másik – ráadásul vulgármarxista – egyszerűsítés csapdájába esni. Bizonyára igaz van Vas Istvánnak, aki Petri „alkati keménységéről” beszél, és igazuk azoknak is, akik a költő lírai énjének komor, szkeptikus és minden élményt, érzést nyomban kétségbe vonó karakteréről beszélnek. De mindeközben folyamatosan jelen van a „nem tetszik a rendszer” triviális, de általános érvényű alapélménye. A MAGYARÁZATOK verseit nem lehet és megjelenésük idején sem lehetett másképp olvasni, mint a mélységes utálat kifejezését a fennálló társadalmi-politikai valóság iránt.

Ahhoz képest, hogy Petri mennyire és milyen nyilvánvalóan utálta őket, az utálat tárgyát képező entitások viszonylag szórmentén bántak vele. Sőt az Írószövetség Költői Szakosztályának az első kötetes költőkkel foglalkozó vitaestsorozata legtöbb felszólalója a MAGYARÁZATOK-at értékelte az akkortájt megjelent első kötetek legjobbjának. A vitaest, amely lefordongolásnak ígérkezett, végül Petri ünneplésébe torkollott. Elfelé jövet a Bajza utcai házból valami olyasmit mondtam a történetektől némileg megzavart költőnek, hogy most, Vas-hoz hasonlóan, adtak egy lehetőséget, hogy a következő köteted végre optimista legyen. Ha az se lesz optimista, akkor már kicsit haragudni fognak. De az igazi vihar a harmadik kötetedtől tör majd ki: akkor látni fogják, hogy javíthatatlan vagy.

Ez a játsszi jóslat alapján bejött. A KÖRÜLÍRT ZUHANÁS kritikai fogadtatása sokkal agresszívabb volt, mint a MAGYARÁZATOK-é, a harmadik kötet pedig már meg sem jelenhetett.

Petri elemzői – Fodor Géza, Radnóti Sándor, Könczöl Csaba, Keresztury Tibor – mind egyetértének abban, hogy a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS a MAGYARÁZATOK-kal összevetve – mindenekelőtt a költő és a vers viszonya tekintetében – fordulat Petri pályáján. A fordulatot elsőként maga a költő ismerte fel – vagy hirdette meg kötete fülszövegében. A kritikusai által sokszor idézett textus szerint „A versek terjedelmes glosszák voltak az olykor beléjük szőtt (rejtett), oly-

kor meg sem írt tulajdonképpeni versekhez. Most sikerült elemibb és ezért esztétikai megformálásra alkalmasabb közlendőig eljutnom. Másrészt csökkenek diktatórikus igényeim a versek értelmezését illetően. Igyekeztem nem kommentálni és lábjegyzetelni.” A kommentár, amely az első kötetben folyamatosan körülírja a verset és a verselőt – tökéletes példája talán A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEIRŐL – beköltözik a versbe. A távolságot a versben megjelenő életanyag, érzés meg az életanyagot kívülről szemlélő költő között nem a kommentár teremti meg, hanem a situációk grotesksége. A kegyetlen irónia, amelyt a bekövetkezett tragédia sem fojt el.

„Már egész libabőrös volt
– egyszál kombinében a hideg kövön.
De hát tiszteletben kellett tartanom,
hogy ilyen állapotban ez mindegy az
embernek: nem terítettem
hátra firdőköpenyt.”

Mi a súlyosabb figyelmetlenség: nem észrevenni a viszonylag csekély fizikai kellemetlenséget a másik lelki válságának idején, vagy – épp ellenkezőleg – észrevenni azt? A kérdés önmagában groteszk, a következmények felől nézve azonban a hétköznapi groteskség jóvátehetlenné mervedik, örökös fintorként marad meg az emberben és a versben. A cím: NÉHÁNY NAPPAL KORÁBBAN; néhány nappal későbbben Sára öngyilkos lett. Könczöl Csaba az ÖRÖKHÉTFŐ kapcsán minősítette a Petri-költészet kulcselemének az összeférhetetlen valóságlemek összekapcsolása nyomán létrejövő groteszket, a – Bahtyin kifejezésével – „redukált nevetést”, amely nem a felszabadult életöröm kifejezése, hanem az élet keltette kínos viszolygás. Ez a redukált nevetés azonban már a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-nak is alapmatériája. Hiszen mi mást válthatna ki maga a kötet cím? A körülírt zuhanás nem más, mint a lépcső, amely a függőleges (mondjuk: kemény, következetes) zuhanással szemben „a kerülő út szerény cselét” kínálja az utcára menni kényszerülő vagy kívánczó embernek.

A redukált nevetés közegében megjelennek a játékos, hogy ne mondjam, a vicces versek. Veszélyes volna a groteskségük gondolati mélységét taglalni, bár természetesen van bennük játékos mélység:

„Kigondoltad – helymegtakarítás
végétt – a négyszögletes narancsok.
[...]
Az éhezőkön nem segíthetünk.
Marad a hely marad-
éktalan kinyerése.
Két kézzel három labdát.
Derékszögű narancsok.”

(A. M.-NAK)

A kézenfekvő gondolati mondanivalónál erőteljesebben marad meg az olvasóban a derékszögű – vagy gombostűfejnyi – narancs abszurd képzete, a diktatórikus gesztus: „*térpocsékolás / vagy négyszögletes narancs. Tertium non datur*”. Ezek a képek, gesztusok beleivódnak az olvasó – vagy még inkább a hallgató emlékezetébe, valószínűleg ettől az időszaktól kezd Petri közönsége mondogatni, mormolni a verseket, ettől kezdve válnak a sorai szállóigévé.

A szerelmi költészetben a groteszket a téma – a szerelem – és az abszurd állfilozófiai okoskodás ellentmondása teremti meg. Az első kötetben a tökéletes szerelem vágya a trubadúr-szerelem ironikus-nosztalgikus felidézésében jelent meg. Itt a szerelem egy filozófiai vicc tárgya: nem a szerelem az ideális az „ideális” szó mindennapi értelmében, hanem a szerelem szubjektumai, a két ideális szerető, a szó – mondjuk – ismeretelméleti értelmében. A humoros aprólékossággal megírt versben nem a két szerelmes, hanem a két szerelmes ideája találkozott az ideális Mechwart téren, azaz a Mechwart tér ideáján. A találka időpontja az ideális fél egy. Ebből következik a filozófiai poéma: „*az ilyen szerelem logikailag örökkévaló*” (SCIFI SZERELEM).

A groteszk forrása és eszköze, hogy a hangsúlyozottan hétköznapi történések klaszszikus költői műformákban jelennek meg: alba, xenia. Az külön vicc, hogy a TELEFON-ALBA, bármennyire groteszk is a modern (?) technikai eszköz és a trubadúrköltészetből ismert műfaj összekapcsolása, érzelmi tartalmát tekintve nem is különbözik olyan nagyon a provenca-i lovagi költészetben kifejeződő érzéskettől. Itt is, ott is jelen van a szunnyadó szerelmes férfi, az aggódó, szerelmes asszony, de főképp a növekvő feszültség, hisz a féltékeny férj bármelyik pillanatban betoppanhat. Ehhez az alapvető azonossághoz képest mit számít, hogy lóháton közeledik-e a férj vagy ko-

csin, és hogy a szerelem fészke lakótorony-e vagy panellakás? A xenia elnevezés, amikor Goethe és Schiller együttesen megteremtette a műfajt, esztétikai, pontosabban kultúrpolitikai bökverseket takart, ilyenként honosította meg mifelénk is Kazinczy: „*Külföld termése volt a róza is, / a művelés belföldivé tev.*” Pontosan erről beszél Petri is, „*természet és mesterség*” együttes hatásáról. Az eredő Kazinczynál róza, Petrinél kovászos uborka. Ne kelljen már választani a kettő közül!

A régi költészet után sóvárgó versek sorában keletkezhetett a kötet egyik legemlékezetesebb verse, amelynek voltaképpen címe sincs, csak kezdő sora: „*Mint leveletett*”. Igazi bűnbánó vers, a dallama szerint, a vezeklő szégyenkezés alapján beillene az AMOR SANGTUS versei közé:

„*Bűneid körülvesznek,
hirtelen öreggés tesznek.*”

Csak a szavak, a blaszfémikus szavak csúfolják ki a bűnbánó kétségbeesést, pedig a dallam egy gregorián kórus teltségével zeng. De vajon kicsúfolják-e, vagy még inkább áthatóvá, felejthetlenné teszik?

„*Nem tetszenél Istennek,
ki előtt meg kell jelenned
egyszer (mint lehúzott vécc,
zúg majd a Dies irae),
tisztán, mint egy kitörölt segg.*”

De a groteszk versek humora, a belénk ivódó szófértések ellenére (vagy miattuk is) a KÖRÜLRÍRT ZUHANÁS alaphangulata megközelíthetetlenül keserű. A keserűség magyarázatok nélkül, nyers személyességében jelenik meg:

„*Én szeretnék kifordulni gyomormód,
mert harmincadik évem elközelgett
és még mindig csak nyögök, forgolódom,*

*mint beinjekciózott halálraítélt,
mint zárkájukban a hülyére vertek.*”

(AVE ATQUE VALE)

A hasonlatok nem hagynak kétséget afelől, milyen társadalmi-politikai környezetben gyülemlik a költő ön- és közgyűlölete. Az ismeretlen kelet-európai költő még dacosan

idézte fel egykori hitét. A VITURBIUS ACER FENN-MARADT VERSÉ-ben ez a nosztalgia is sivár, magányos élvezkedés:

*„A levegőgbe süti farkát
mind, aki a jövőt akarta...”*

Ha máshonnan nem, a gyűjteményes kötet utószavából tudhatjuk, hogy ez a vers az első kötet anyagához tartozott, és pusztán a kiadói cenzúra miatt kellett kimaradnia onnan. De jól illik a második kötet élére. Világutálatát nem a pusztlás, a mindent betemető por, hanem éppen az építés váltja ki:

*„kicszerélnének az utcák.
Korszerű keretbe kerül az unt, utált kép.*

Tavasza felépül az új hadiút...”

A gyűlölet kiszakad politikai környezetéből, zsigeri indulattá válik:

*„(Reggel van, dél van, este van.
Már nem hagyom el mocskos ólam,
belé hízik jó szorosán,
csak bőrömmel rohad le rólam.)”*
(A SERTÉS ÉNEKEIBŐL)

Fodor Géza hívja fel a figyelmet arra, hogy a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS életbeli környezetét „*a társas kapcsolatok feltartóztathatatlan megromlása, széthullása*” jellemezte. Oda van már HATVAN-NYOLC TELE is, amikor az ember, ha barátja jött, nem csevegett vele, hanem szóltan sakkozott éjszakáig. Most az „*évődés szóváltássá, / a csipkelődés sértéssé fajul*”. A barátságok vesztével elhatalmasodik a magány:

*„Egyedül ógyelgek
– foglya egy állapotnak,
amit magánynak túlzás,
függelenségnek öncsalás nevezni –”*
(V. Sz.-HOZ)

Ezt az állapotot, a barátságok, szerelmek korszakának elmúlását a FELÍRAT című vers foglalja össze:

*„A kaktusz és a homok kora elközeleg –
a barátságok: vége.
Vége, ti kedvesek, a szerelemnek.”*

Petri a világra folyamatosan reagáló lírikus. A magányérzet nem csupán belső állapot, elsősorban nem is az. A magányérzet – ezt Fodor Géza nagyon pontosan érzékelteti – annak a helyzetnek a tükröződése, hogy a hetvenes évek közepére szétesett vagy megunt gesztusait idülten ismételtető sokasággá sorvadt az az értelmiségi szubkultúra, amely '68 várakozásában jött létre, és amelyet a '68-at követő csalódottság és düh egy ideig még összetartott. A magány, a reménytelenség kifejezése, még ha a legmagasabb szinten történik is, előbb-utóbb monotonná lesz. Erre a veszélyre hívta fel a figyelmet Radnóti Sándor, aggódalmasan kérdezve: vajon Petri lírájában nem születik-e meg a búskomorság rutinja?

Akadnak, akik úgy vélik, hogy az a zsigeri gyűlölet, amely az AVE ATQUE VALE soraiban feszül („*kifakadok majd: sárga gyűlölet*”), az az egzisztenciális szomorúság, amely a MÁR CSAK ÁLÍTMÁNY és központozás nélküli soraiból árad („*Már csak a zápor mocskos kopogása / már csak lucskos cipők nehéz kabátok*”) mélyebb, egyetemesebb, ha tetszik, modernebb, mintha a gyűlölet a valóság megnevezhető jelenségeihez kapcsolódik, vagy mintha a szomorúságnak netán orvosolható okai vannak. Hiszen a gyűlölet tárgya elenyézik, a gyűlölet ellenben mint a versben megformálható indulat – örök. Nem mernék ebben a vitában állást foglalni, még azt sem merném általános érvénnyel állítani, hogy az a költészet, amely a kellékeitől megfosztott színpadon szól a kreatúra szenvedéséről, szükségképpen monoton. Abban ellenben biztos vagyok, hogy Petri számára a világnak mint költészete anyagának az újrafelfedezése a kibívást jelentette a búskomorság rutinjából.

Szabadság

Petri nem azért lett a szamizdat költője, mert egyes verseit nem adták ki. Újabb kötetének megjelenése „elvbén” egészen 1984-ig függőben volt: a Szépirodalmi Könyvkiadó formálisan csak ekkor, a LEONYID ILJICS BREZSNYEV EM-LÉKÉRE című lírai pamflet külföldi megjelenése után bontotta fel a szerződését. Az persze, hogy újabb kötete megjelenésének húsz-húszöt vers kihagyása lett volna az ára, bizonyára hozzájárult, hogy eljutott a gyakran idézett elhatározásig: „*Homályos föltételeket nekem / többé nem szabnak*” (TOJÁSTÜKÖR). De a folya-

mat inkább fordított. Petri nem azért szorult ki egyre inkább a hivatalos, államilag engedélyezett irodalomból, mert megjelenésre szánt versei újra meg újra cenzurális korlátokba ütköztek, hanem azért számított egyre inkább tiltott és tiltandó írónak, mert felmondta a túrt írókra vonatkozó viselkedési szabályokat. 1977-ben aláírta a cseh Charta-mozgalom vezetőinek letartóztatása elleni tiltakozást, 1979-ben aláírásokat gyűjtött a Charta ügyében kiadott második tiltakozáshoz, 1980-ban pedig a demokratikus ellenzék vitájában azok közé tartozott, akik a tervezett szamizdat folyóirat megindítása mellett foglaltak állást. Szilágyi Sándort az első sikertelen kísérlet után mindekelőtt Petri és Nagy Bálint egyetértése készítette arra, hogy sorra felkeresse a folyóirat-alapítás támogatóit. Petrinek tehát meghatározó szerepe volt abban, hogy a *Beszélő* létrejött.

Fodor Géza szerint (i. m. 125–127. o.) Petri „a demokratikus ellenzék közegeiben újra egyfajta közösséget tud maga mögött. Ez azonban, úgy tűnik, nem hasonlítható ahhoz a közösséghez (baráti körhöz, társasághoz), amelynek megléte az első, felbomlása pedig a második kötetben olyan erős élmény volt – ez az új közösség működési feltételeket biztosító, de nem megtartó közösségnek »látszik lenni«.

Bizonyos, hogy a hetvenes évek értelmiségi szubkultúrája, a fiatal értelmiségiek széles baráti köre, akik kapcsolataikat az egyetemről hozták magukkal, más volt, mint a hetvenes évek második felében kibontakozó politikai mozgalom. Más volt, már csak azért is, mert az átfedés a két csoport között csupán részleges volt: az egykori szubkultúra tagjainak csak egy kisebb része csatlakozott a demokratikus ellenzékhez, ugyanakkor azonban sokan vállaltak aktív szerepet az ellenzékben, akik korábbi baráti körnek nem voltak tagjai. Voltak olyanok is, akik meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a baráti kör politikai véleményközösségnek érezhette magát, a demokratikus ellenzékkel mégis elutasítón álltak szemben. E jelentős különbségek ellenére mégis úgy vélem, az ellenzéki munka, majd pedig a *Beszélő* szerkesztésében való részvétel nyomán oldódott az a magányérzet, amelyet a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-ban a MARIONETT című vers érzékeltetett:

*„kívül minden kötélen
himbálokod mintha kötélen
talpam alatt a levegő”*

Az oldódáshoz hozzá kellett járulnia annak is, hogy Demszky Gábor felajánlotta, szervező-dő szamizdat-kiadója megjeleneti Petri verseit. Nincsen költő – hiába utasítja el, hogy „*reménybe szálltén*” kószáljon –, akinek szívének melengené meg, hogy hívei odaadón terdelnek a padlón, és sokszorosítják lapról lapra szitatechnikával a verseit. Ahogy az iránt sem volt közömbös, hogy az AB Független Kiadónál megjelent ÖRÖKHÉTFŐ-vel Vallai Péter éveken át „tájolt”, és az állami könyvkiadásból kirekesztett verseket többen ismerték meg, többen tudták kívülről, mintha díszkiadásban jelentek volna meg.

Az utókor gunyorosan szokta emlegetni vagy éppen cáfolni, hogy Petri „az ellenzék bárdja” lett volna. Persze. Ady sem volt a polgári radikálisok költője. De azért Ady költészetében is jelen vannak, méghozzá versformáló erőként vannak jelen a polgári radikálisok eszméi. Ebben az értelemben vannak jelen Petri lírájában a '68-as szubkultúra, illetve a demokratikus ellenzék eszméi és fogalmai.

Petri olvasójának nemigen kell megértési nehézségekkel megküzdenie, egyetlen hívének sincs oka rá, hogy Ignotust követve felkiáltson: Nem értem, de gyönyörű. Aki azonban kortársként, sőt kortársként élte végig az ÖRÖKHÉTFŐ versei keletkezésének időszakát, lépten-nyomon visszahallja bennük az adott kör mindennapi beszédének szavait, témáit, ha tetszik, sztereotípiáit. Radnóti Sándor beszéli el, hogy a neki dedikált SZÉLJEGYZET EGY VITÁHOZ című vers – miként a szövegből is nyilvánvaló – egy valóságos vita sűrítménye. A vita, alaposan leegyszerűsítve, arról szól, mi az előbbre való: a politikai szembefordulás a rendszerrel (ami esélytelen) avagy az életforma forradalma (ami a rendszer hallgatóságos elfogadásához vezethet). A vers a Lukács-óvoda köznyelvének szótörmelékeiből épül fel, vagy inkább ezeket sodorja magával. A „*vollendete Sündhaftigkeit*” a fiatal Lukács filozófusé volt, a romantikus antikapitalista filozófus a saját korát nevezte így: a tökéletes bűnösség korszakának. A kifejezés 1910-ben nyilvánvalóan jelentett valamit, aztán 1975 táján egy ideig megint úgy tűnt, hogy jelent valamit. Petri azonban mintha már akkor is kételkedett volna ebben, azért teszi elé a vállvonást jelentő jiddis „*nebich*” kifejezést. A talán még gyakrabban használt „*represszív tolerancia*” kifeje-

zés viszont nagyon is jelentett valamit: a Lukács-óvoda nyelvén azt jelentette, amit Aczél György nyelvén a három T, a közvélemény nyelvén pedig a legvidámabb barakk vagy a gulyászsocializmus.

Nehezen tudom megítélni, hogy azok, akiknek ezek a szavak már nem hívószavak, akiknek a számára esetleg már értelmük sincs, képesek-e ugyanúgy kedvelni ezt a verset, mint a költő kortársai. Közhely azonban, hogy az esztétikai gyönyörűségnek nem feltétele sem a történeti ismeret, sem a gondolati azonosulás. Különböen miért dobbanna meg a szívünk attól, hogy „*Lamberg szívében kés, Latour / nyakán kötél*”, holott nem kedveljük sem a jakobinus forradalmat, sem a népítéletet. De hiszen beleborzongunk a DIES IRAE-be is, pedig a végítéletben sem hiszünk.

Petri negyedszázada írt versei esetében korántsem feszül ekkora távolság a költő és a befogadó között. A „*rémünuralom*” vagy a „*rágógumibot*” tartós érvényű kifejezések, ahogy tartós érvényű a nyomorúság etikai vagy esztétikai felstilizálása is („*tituláljuk kommunának a kreclit*”) vagy maga a vita: a külvilágot piszkoljuk-e inkább, vagy magunkat fényezzük. Vicces módon ez a duellum, amely a hetvenes évek közepén az idősebb lukácsisták (Lukácsiskola) és a Lukács-óvoda tagjai között zajlott, más fogalomkészlettel és részint más szereplőkkel megismétlődött a nyolcvanas évek közepén. A monori találkozóon arról volt szó, hogy a demokrácia legyen-e a jelszavunk (Kis János, Szabó Miklós) vagy pedig az „*új magyar önépítés*” (Csurka). Bizonyítékául egyúttal annak is, hogy az indulatok, amelyek a korhoz tapadó nézetek körül kavargognak, nem enyésznek el feltétlenül a korrall és a nézetekkel, így biztosítva hosszabb életet (ars longa) a művészetnek.

Az ember szinte visszasírja a szocreál műkritika nyelvét. Keresi a demokratikus népforradalmat újját. Költészetére felszabadító hatással volt a Rákosi elvtárrsal való találkozás. Bizony, el kell ismerni, hogy a költőre igenis felszabadító hatással volt a régóta vágyott, alkatahoz illő szerepvállalás a demokratikus ellenzékben, felszabadító hatással volt a történelmi környezetnek az a megváltozása, amely a demokratikus ellenzék létrejöttének is a feltétele volt. 1980-ban Petri így szólalt meg:

„*Egy vécékefe és egy láncosbomba
element a Pártközpontba.
Bemutakoztak:
»A bátor Andrzej, a szorgos Wanda.«*”

Valamikor a Szolidaritás válságos napjaiban Bence György, akiről aligha lehet azt állítani, hogy hajlik az érzelmes lelkesültségre, azt mondta: Akármi történik is Lengyelországban, azt már nem vehetik el tőlem, hogy látam a pofájukat, amikor le kellett ülniük tárgyalni. Ez a kitörő öröm (káröröm, büszkeség?) sugárzik Petri Solidarność-verseiből is:

„*Szól bátor Andrzej, a láncosbomba:
»Szépen kérlek, ne pofázz!
nekem robbanékony a természetem,
máris bizsereg az ütőszegem.«*”

(ANDRZEJ ÉS WANDA)

Az ÖRÖKHÉTFŐ szarkasztikus költője évfordulós verseket ír. Az elsőt 1980-ban A KIS OKTÓBERI FORRADALOM 24. ÉVFORDULÓJÁRA, majd Nagy Imre-verset a *Beszélő* 8. számába, amely a kivégzés huszonötödik évfordulójára jelent meg, és megrendítő prózaverset (EGY KEVÉSSÉ VIZSGÁLT, ÁM LÉNYEGES HÖSTÍPUS) a forradalom harmincadik évfordulójára.

Ezek az „alkalmi” versek érdekes módon kivételesen mélyen átéltek, Petrinek a világról való mondanivalója legmélyebb rétegéből táplálkoznak, és az életmű legjobb darabjai közül valók. Ezért nincs értelme annak a kérdésnek, hogy Petri mozgalmi költő-e. Közhely, hogy Petri számára a politikai élmény éppen olyan személyes élmény, mint a szerelem: politikai versei szenvedélyesen átélt személyes élményt szólatatnak meg. Petri politikai költészete nem agitatív költészet, és verseiben nem egy politikai közösség képviselőjében szólal meg – szokták mondani. De ez nem azért van így, mert Petri a szamizdat költőjeként és munkatársaként voltaképpen távolságot tartott a politikától, hanem azért, mert az a politikai közösség, amelynek Petri a részese volt, maga is távol tartotta magát az agitatív gesztusoktól, és tartózkodni próbált a reprezentatív szereptől. A demokratikus ellenzék jelentős részben a marxista világmegváltás illúziójának felszámolásából született. Jövőképe nem a világ forradalmi rendbetétele volt,

hanem a civilizált megállapodás az „egzisztenciával”, amelyeket megváltoztatni nincs hatalmunkban. Érzelmi motivációját pedig nem a jövőbe vetett hit teremtette meg, hanem a kétrétegű undor: az undor az önkényuralomtól és az undor az önkényuralmat elviselhetővé puhító (Csurka kifejezésével) „létezés-techniká”-tól. „Abban szeretnénk lehetőségeinkhez képest segíteni, hogy önmagáról tudjon igazabb képet az a halkan morajló embertömeg, amely fölött a két törpe kisebbség – az ellenzék és az ország vezetése – fennhangon perel egymással” – írta a *Beszélő* emlékezetes beközönlő cikkében Kis János. A *Beszélő* sem tekintette magát az „ellenzék szócsövének”, és az ellenzék sem képzelte, hogy a „haza a magasban” reprezentánsa. Az tehát, hogy Petri politikai költészetében is dominálnak a kontemplatív, ironizáló és groteszk elemek, hogy nincs bennük semmi a NEMZETI DAL-T szavaló Petőfi, de még a LEVEGŐT József Attilája gesztusából sem, nem az „ellenzék költője” szereptől való távolságtartást fejezte ki. Maga az ellenzék, pontosabban az ellenzéknek a *Beszélő* köré szerveződő csoportja volt ilyen.

A szamizdat kötetek (ÖRÖKHÉTFŐ, 1981; AZT HISZIK, 1985; AMI KIMARADT, 1989) verseiből szinte naplószerűen kiolvashatók a demokratikus ellenzéknek nevezett politikai-társadalmi-társasági csoportosulás élményei, beszédtemái, önreflexiói. A BIBÓ TEMETÉSE című nagy versben egyetlen szó sincs Bibóról, nem képzelhető el benne olyan megrendült sorok, mint amelyeket mondjuk Arany írt le a nemzeti gyász kifejezésekként Széchenyi halálakor. A vers címzettjei, akár a temetés résztvevői számára evidencia, ki volt Bibó, s ez fölöslegessé teszi, sőt kizárja a magyarázatot. Elbeszélni (megbeszélni) csak a temetés körülményeit lehet, a folyton eleredő esőt, azt, hogy „kinek van pofája idetolni a képét”, meg az egymást figyelő nőket, akiknek „gondolatai igencsak elkalandozhatnak”. Ezek az anekdotikus elemek mégsem húzzák le a hétköznapi közegébe a gyászt. Inkább a hétköznapi emelkedik fel a halál szférájának a méltóságába:

„a fesszengés,
a szordínó utalt arra, hogy idegen szobába léptünk
illetéktelenül,
s ettől az egész napvilág egy pillanatra a síngödör
előszobája lett.”

A halál – Bibó halála – közelében a még élők minden igyekezete semmivé válik:

„Szóval még élünk, amikor a hátára döntött lift
vitté
Bibót a szuterénbe, honnan a halottak országába
nyílik.

Egy nagy szürke vasajtón mennek át, nem is hallják az élők kopogását.”

Az ellenzéknek mindig is ironikus volt a viszonya önnön létéhez és szerepéhez. Hogy a retorzió bármikor komolyabbá válhat, mindenkinek benne volt a tudatában, de nem volt téma, nem is volt illő beszélni róla. Annál gyakoribb forrása volt a viccelődésnek a majdani veteránlét, amikor a kisúttörők virágcsokorral meglátogatják Miki bácsit, Feri bácsit, és megkérdezik, hogyan is volt régen. Petrinél:

„Szeretnék Pákozdt, Isaszeg után
a Honvédmehelyen
egy poloskamentes vaságyat...”
(HA AZ EMBER)

A távolságtartó ironia, az „Itt a helyem!” és a „Mit keresek én itt?” érzése együttesen volt jelen az ellenzéki eseményeken való részvételben is.

„Megyünk az Agyrém-térre,
Megyünk az Agyrém-térre,
Megyünk az Agyrém-térre
Tün-
Tet-
Ni!”

– írja Petri (PETŐFI TÉR MELODY). Feltűzőm a szolgálati kokárdámat, gondoltam évről évre március 15-e reggelén. Akkor még nem a kokárdával volt bajom, legfeljebb a jelvényviseléssel általában.

„A költői személyiség egyfelől együtt megy a politikával és a politikai közösséggel, másfelől tökéletesen független, magányos pályán mozog: a politika lényeges része személyiségének, de magvat nem érinti” – írja könyvében Fodor Géza (127. o.). Számomra a bizonyítékképpen felhozott vers, az ÉLEKTRA éppen az ellenkezőjét jelenti: a legszemélyesebb, mindent elborító undor tárgya a reálisan létező világ. Nem a politika általában, hanem az a politikai valóság, amely Mükénét

uralja, ahol „mindenki úgy tesz, / mintha nem tudna-látta semmit”, és ahol „Színarany / hazugságként tündököl a Nap is”. Csak megismételni tudom: ez az elemi undor volt a demokratikus ellenzék végső indítéka, amely a „*másként-gondolkodók és másként-is-beszélők*” kis csoportját szembefordította nemcsak a rendszerrel, hiszen azzal csak kevesen voltak nem szembefordulva, hanem a „*másként-gondolkodók és másként-beszélők*” sokaságával is (LEHRSTÜCK). Petri politikai vilásképe a szamizdat éveiben egy-egy lényegű volt a demokratikus ellenzékével. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy egy belterjes kör költője volt. A szembefordulás nyilvános gesztusa, „emberi jogaink kihívó gyakorlása” volt a nyolcvanas években – hogy a régi lukácsisták kedvenc kifejezésével éljek – az a nembeli magatartás, amely a demokratikus ellenzékét elkülönítette az elégedetlen közvélemény többi csoportjától. A közönség pontosan ráérezett arra, hogy ezek a versek valami lényegeset és általános érvényűt fejeznek ki: ez tette őket annyira népszerűvé, mondhatni a korszak szájról szájra terjedő népdalaivá. A népszerűség persze korántsem bizonyította a költői értéknek, de cáfolatául sem kell szolgálnia. Ezért nem látom értelmét annak, hogy például Keresztury Tibor az ÖRÖKHÉTFŐ nagy hatású politikai verseit a kötet szerelmi vonulatával (amely egyébként a megbizonyosodás élményét tekintve nagyon is közel áll a politikai versekhez, és népszerűség dolgában sem marad el az előbbiektől) és egy sor olyan – egyébként nagyszerű – verssel hasonlíttja össze, mint A RONDA CSÖND, a FÉLÁ – – – – –, a HORATIUSI vagy a NAGY BÁLINTNAK. Számomra ugyanis korántsem nyilvánvaló „*az a nehezen tagadható szintkülönbség, amely véleményem szerint a művészi megformáltság tekintetében a kevéssé ismert darabok javára fennáll*” (K. T.: i. m. 114–115. o.).

Az sem igaz, hogy „*Petri politikai költészete egyértelműen negatív: csak kritikai*” (Fodor Géza: i. m. 124. o.). Élektára undora sem egyértelműen negatív, hiszen egy pozitív tett, a zsarnokölés érzelmi alapja. De van három dolog (tény, mozzanat), amelyek Petri politikai lírájában egyértelműen pozitív tartalmat, mondjuk talán egyszerűen: eszményt fejeznek ki; mindhárom 1956-hoz kapcsolódik.

Az első maga 1956. Sántít, hogy ’56 „*a korábbi jelképes évszám, 1968 helyét*” veszi át, „*virtu-*

ális centrumként” (Keresztury Tibor: i. m. 126. o.). 1968 a korai Petri számára remények és illúziók – az idő előrehaladtával mindinkább megalapozatlannak bizonyuló illúziók – szertefoszlásának jelképe volt. 1956 viszont az életre ébredés, az igazságról való megbizonyosodás maradó évszáma és neve:

„*Olykor a nép az utcára réved-széled, fölkel, a lehetségesből valamit megragyoogat mint lopott fülbevalót: nem tudja, hogy az övé.*”

Így az OKTÓBER című versben az AZT HISZIK című kötetből (Vö. Ady: A GRÓFI SZÉRÜN: „*Érzik titkon, hogy az övék / A bús élet s a kalász*”).

Majd évekkel később, annak ellenére, hogy október 23-a már usurpált állami ünnep:

„*Október huszonharmadika van. Most és mindörökké. 13 éves voltam, úsztam boldogan a történet elemében. Tíz napig éltem.*”

(OKTÓBERI CAPRICCIO)

(Vö. Bibó legendás kérése, hogy azt írják a sírkövére: Élt 1945–1948.)

A másik Nagy Imre, „*a vonakodó, sértett, tétova férfi*”, akibe mégis fölszívárgott „*düh, káprázat, országos vakremény*”, és képes volt rá, hogy inkább a halált válassza, mintsem hogy kiegyezzen azokkal, akik szétlőtték a várost (NAGY IMRÉRÖL). Aztán évekkel később:

„*Személyes kapcsolatomban Nagy Imrével, annak ellenére, hogy sohasem találkoztam vele. Sajnos. Sokat tanulhattam volna tőle. Érzelmegzadagságot, bölcsességet. És ami a legfontosabb: igenis lehet erkölcsösen politizálni.*”

(1956)

A harmadik a morális felháborodás időn kívüli pillanata. A harmincadik évfordulóra írt (korábban már említett) prózaversében Petri Szabó urat idézi, aki sírva, önkívületben ismételteti: „*Soha többé, soha többé*”, és darabokra szaggatja a párttagkönyvét. „*Valami figyelemre méltó van ebben a kis epizódban. A dátum.*” Szabó úr ugyanis, aki 1946-ban vagy ’47-ben belépett

a pártba, majd 1957 márciusa táján, elfeledve fogadkozását, visszalépett oda, a legkevésbé politikus pillanatban, 1956. november 5-én szaggatta szét a nyilvánosság előtt a tagkönyvét. „Szabó úr maga volt a fölháborodás.” Tette – kicsiben – éppúgy az erkölcs győzelme a józan, gyakorlati ész felett, mint Nagy Imre mártír-halála vagy mint maga a kis októberi forradalom. De tegyük hozzá a költő egyértelmű parancsa szerint: ez a józan észen túli vagy ineni erkölcs jelenik meg Perl Gellért, Petri nagybátyja sorsában is, akit „szerbzsídómagyar” kommunistaként magyar csendőrök akasztottak fel Szabadkán.

Az 1989–90-ben írott versekben, amelyek a VALAMI ISMERETLEN című, 1990-es kötetben jelentek meg, folyamatosan ott vannak a rendszerváltás politikai élményei. Petris ironiával, de megszólal a diadalmas öröm hangja, még-hozzá Petri kedvenc nótája, az 1945-ben orosz melódiára dúdolt gúnyos csasztuska, a NEM BAJ, ELVTÁRS, SZABADOK VAGYUNK dallamára, a jövőt áhító József Attila széttördelt szavaiból összegezőzött szöveggel:

„Fel kéne.
A kávé? Odateszed?
Kelni? Szabadulni? Már?
Nehogy örüljek!
Túléleg, ami történt.
Vége van.”

A költő a rendszerváltás sodrában is radikális. Nem felejt el, nem akarja elfelejteni azt az indulatot, azt az élektrai undort, amely húsz évvel korábban szembefordította a létező szocializmussal. Nem kenyerre a könnyű megbékélés:

„A halál ellen nincs remedium:
özegeknek, árvaoknak, nemzeteknek
nincs jóvátétel. Nem érdekelnék
a hóhergések megkésített könnyei.”
(A 301-ES PARCELLÁRÓL)

Mint akkoriban az SZDSZ meghatározó politikusai általában, Petri is azt várta, akarta, hogy a pártállam örökösei mihamarabb tűnjenek el a politikai életből:

„Viszont most, hogy múltófelben vagytok,
maradék embátiámmal azt sugallom:

szublimáljatok gyorsan! Tudatom
(bár lehet, ez kellemetlen meglepetés):
el vagytok múltva.

Kár bűdösödni.”

(ÉREZNI ÁLTALÁBAN PROBLEMATIKUS)

A valóság azonban nem igazolta vissza ezt a reményt. Ahelyett, hogy ezek eltűntek volna, jöttek azok „a tényérnyalók, a tényárnyalók” (KÍVÜL), akik egyszerre mindent jobban tudtak. „Hol voltak ők, / amikor mi / ha meg nem is döntöttük, de nem féltünk attól, / hogy a rendszer esetleg ránk dől, / maga alá temet.” (PRO MEMORIA.)

A rendszerváltás pártokba szervezte a rendszer ellenzőinek különféle csoportjait (Petri az SZDSZ alapító tagja volt, és egy sor politikai cikket is írt a hetilappá alakult *Beszélő*ben), de a „rendes” politikai életben költőként már nem vett részt:

„Mert igazából
mégiscsak költő volnék – hogyha lennék.
Átmenetileg a politika megoldásnak tetszett
(na, hogy tetszett, az tűzés: annak tűnt).
Aztán kitetszett, hogy csakis elméletileg érdekel:
az elméleti politizálás meg... mit mondjak,
olyan, mint zokniában lábat áztatni”

– írja évekkel később a VAGYOK, MIT ÉRDEKELNE című versében.

Vagy még általánosabban, a rendszerváltás utáni helyzetére utalva:

„Mint irdatlan nagy dög kimúlt a korszak.
Elvették a kedvenc játékomat.”
(A FELISMERÉS)

Nem újdonság a magyar irodalomban, hogy egy költő a vágyott társadalmi változást döbbenten, viszolyogva kommentálja: a nagy példa Vas István költészete a háború utáni évekből. Petri jóslata – vagy helyzetképe – 1989-ből:

„Rettenhetetlen hülyék kora jó
Pojácák vagy gazemberek? Is-is.
Egyszerre félem és röhögöm áttalátni:
a szikla óhatatlanul visszafelé görög.”
(SZISZIFOSZ VISSZALÉP)

A helyzet a satírájának kedvez, Petri remek paródiát ír egy, a rendszerváltást értékelő szimpozionról (EGY SZIMPZION UTÁN), önmagára

osztva valamennyi vitakozó szerepét. Lélek-állapotát azonban inkább a Perl Gellérre és Nagy Imrére együtt emlékező vers fejezi ki ezzel a reformáció kori prédikátorok hangját idéző verssel:

*„Ebben az országban most tisztesség-fogyta van,
gyűlölség, gyávaság, pimasz kéz-kezet mos,
segg segget nyal, és vérengzeni kezd a nyúl,
és élőhúsrá kap rá a pocok is.”*

(HOGY JÖVŐK AHHOZ, HOGY IDEJŐJJEK)

A berendezkedő parlamenti demokrácia ihlette – egyébként nem nagyszámú – politikai versét Petri jobbra hagyta az 1990 után megjelenő köteteiből. Vélhetően kegyeleti okokból mellőzte az Antall Józsefnek adreszszált KÍVÁNOK JOBBULÁST című verset. Sokan Beszélő-beli megjelenésekor (1993. november 11.) is ízeltelesen minősítették a verses esztét, amely a haldokló miniszterelnököt Sztálinhoz hasonlította. Nem tagadható – ellentétben Petri maradandó „alkalmi” verseinek sokaságával –, ezen érezni az erőlködést, az erőltetettséget. Mégis a mainstream szabad-demokrata vélekedéshez képest a vers Antallképe differenciált: a miniszterelnököt – a történeti valóságnak megfelelően – elkülöníti táborától, és ha nem vesz is tudomást Antall magányának tragikumáról, a „*Bár ne így lett volna*” sóhajtásával legalább az együttérzését kifejezi iránta.

Petritől idegen volt a politikus okosság, de a politikáról való gondolkodás okossága nagyon is a sajátja volt: ez teszi a politikai verseit is hihetetlenül pontossá. A pontosság Petrinél poetikai erény, akár az a képessége, hogy úgy legyen költői, hogy látszólag nem távolodik el a mindennapi beszéd nyelvtől, hogy lírai legyen, miközben látszólag elbeszél vagy értekezik. Ez a pontosság és a nyolcvanas évek politikai verseiből ismerős átélt személyesség csilán fel újra az EGY TÖRVÉNYRE című versben, a parlamentáris demokrácia „belpolitikájával” foglalkozó csekély számú vers közül abban, amelyet a költő kötetbe is felvett:

*„Köztársaságunk koronás címere.
Neomagyar. Félveértés ne essék:
Meghajtom előtte lőfömet. Natürlích.”*

A neobarokk senkitől sem várt feltámadására a keserű rezignáció a költői válasz:

*„Mondd, Szohi, öreg szakai,
nem maradt egy korty
véletlenül a bürökpohár alján?”*

Elszopogatnám.”

Utolsó korszakának jelentős politikai versei inkább a világgállapotról szólnak, amelyben nincs kapaszkodó, nincs perspektíva, ahol „minden mállik és széled” (NEMNEMEM). A DUNÁNÁL visszaveszi József Attila ugyanilyen című versének reményét, hogy rendezni lehet végre közös dolgainkat:

*„Ésszerű megbékélésre semmi remény.
Hosszú távon fognak vegetálni, növekvő
nyomor közepette, a nemzeti tébolydák.*

[...]

*Hagyjunk fel már végre a reménnyel.
Lehet élni hit és perspektíva nélkül.”*

„*Jövő nincs*” – a vers ezzel az ellentmondást nem tűrő kijelentéssel zárul. Ezt a végleges helyzetképet erősíti meg mindaz, ami Szerbiában történik:

*„Mi lesz veled Szerbia mondd meg
félíg-meddig szülőhazám
az egész hogy történéhetett meg
és lehet-e még ezután”*

(SZERBIA)

Ebben a keserű világhangulatban a hazai belpolitika eseményei elvesztik súlyukat, jelentőségüket: a 90-es évek második felében Petri már nem foglalkozik velük. Érthető, de azért kár. Micsoda verseket írhatott volna a pófeteg újkonzervativizmusról, a Fidesz színváltozásáról, Orbán Viktor vezéri talantomáról, de akár az egykori állampárt másodvirágzásáról vagy az SZDSZ koalícióba omlásáról...

Halál

Kétlem, hogy akad még magyar költő, aki anynyi barátját, szerelmét búcsúztatta el versben, mint Petri. A fura jelenségnek objektív, szociológiai okai is vannak: a költő kivételesen halékony nemzedék és társadalmi csoport tagja volt. A 80-as évek elején megrendülten számolgattuk, hányan haltak meg, hányan követtek el öngyilkosságot azok közül, akik 1979-ben – 254-en – tiltakoztak Havel és társai börtönbüntetése ellen. De a gyászversek sokasága a költő hajlandóságát is jelzi. Akár Gran-

gerford ezredes mélabús leánya, Emmeline a HUCKLEBERRY FINN-ben: „*Valahányszor meghalt valaki, férfi, asszony, gyerek, még ki se hült, de Emmeline már ott volt »kegyelele adójával«.* A szomszédok azt mondták, hogy először érkezik a doktor, azután Emmeline és csak azután a temetkezési vállalkozó.” MATOLAY MAGDI HALÁLÁRA, IN MEMORIAM HAJNÓCZY PÉTER, ROLF BOSSERT HALÁLÁRA, LEVÉLTÖREDÉK (Danilo Kiš emlékére), GÖRÖNGY (Harsányi Éva halálára), SZÓROSZORÚ SOLT OTTILIA SÍRJÁRA, DONÁTH PÉTER HALÁLÁRA – így sorakoznak a gyűjteményes kötetben a búcsúversek, s ehhez jönnek még az elhunyt mesterekhez és pályatársakhoz írt versek – GYÁSZ, 1971 (Lukács Györgyre), BIBÓ TEMETÉSE, N. L. EMLÉKÉRE (Nagy Lászlóra), „ESZMÉK ÉS TÁNCLEMEZEK” (Vás István emlékére) – a Nagy Imre-versek, a Sára-versek sokasága, a Maya-versek s végül a gyászversek szatírijátékaként a LEONYID ILJICS BREZSNJEV EMLÉKÉRE.

Ezeket a verseket azonban aligha lehetne a kegyelet adójának nevezni. Petri a halottakkal is kegyetlen: kíméletlen pontossággal megjeleníti és értékeli őket:

„*Szép voltál a múlt nyáron. Folyton nyafogva is.
A letört szemfogaddal is*”

– írja Matolay Magdi öngyilkossága után. Szövegét csak kegyetlenebbé teszi, hogy mintha egy közösség – a szubkultúra elítje? – ítéletét fogalmazná meg:

„*Szerettünk (azt hiszem), de társaságot ritkán
herestük...*”

A gyász – reprezentáció, a részvétel benne kötelezettség, amely alól azonban esetenként (de nyilván nem mindenkor) adható felmentés:

„*Nem holmi fenntartások miatt nem voltam ott,
Magdi,
objektív okok, ellenőrzőkönyvbe is beírtató
akadályoztatás...*”

Aki szerette Magdit, annak persze nem esik jól ez a hang. De be kell ismernie, hogy az írónia mögött a láttató szavakban, amelyek a reménytelenségre ítélt életet felidéznek, jelen van a részvét, sőt talán a szeretet is:

„*Milyen világ, mondd,
Lett volna kellő neked? Férjaid krepp-papírból?*”

*Börtönebb viszonyok? Strand Floridában?
Polgári házasság (áldozatos élet beleértve) a
nyolckerületben?
Vagy még egy utolsó koloratűr bolyongás?
Gyerek fölé hajlás? Apácafőkötő? (Sziklafal
mohosította látkör?)”*

Petri halottai... élnek. A Hajnóczy Péter emlékére írott versben, amelyet Keresztury Tibor méltán nevez az újabb magyar líra egyik legnagyobb gyászversének, elnézést kér a halottól, hogy hozzá fordul:

„*Bocsáss meg, ha zavarlak.
– Mintha még ott
elfogadnának efféle indítéket...
De oly kevés ember maradt,*

*akinek telefonját
bosszús-aggódva várnám:
ilyen selyembivály még egy már nem akad
rám...*”

Hiába a kánikulai temetés átizzadt valósága, a túlélő a telefont jelen – azaz tartalma szerint: jövő – időben várja. Bibó Kiveszítmát játszik a túlvilágon Erdeivel, Sztálinnal, Révaival, Danilo Kiš pedig Máriášhuncutot a pechvogel Trockijjal. A halott nők minduntalan visszajárnak, beleszólnak a túlélő életébe. „*Az a halott nő / az a tizennégy éve halott / ifjú nő / átjárkál a szobánkon éjszaka*” (K. S.), ugyanaz a lehetetlen színű zöld kardigán, félhosszú flanelszoknya van rajta, mint amit a koporsóban viselt (TALÁLKOZÁS), meg a kék bugyi, amely az öngyilkosság előtti délután volt rajta, mert „*alig hiszem, hogy a boncmesterek / tiszteletére nadrágot váltottál volna*” (SÁRI, NE VIGYOROGJ RAJTAM). Mayát a költő ínyencségekkel próbálja kicsalogatni a sírból (ÁLOM), a nők pedig – halottak és élők – huzakodnak az élőért: „*Maya és Sára hív, / Mari marasztal.*” Egy fókuszba lobbán szerelem, politika, halál – és a személyes felelősség, mindeért:

„*Nagy Imre, Sára. Hogy a kettő
nem egy tézista? Tényleg nem?
Hát? Nem öltem meg. Illetve nem?
Ki is ölte – halta meg őket? Senkisé?*”
(SÁRÁRÓL, TALÁN UTOLJÁRA)

A testi romlás tudata és képei – mint fentebb már utaltunk rá – a húszas éveiben járó Petri verseiben is megjelennek. Jó tíz évvel később

az önundor kifakadásával köszönti magát harminchetedik születésnapján:

„Izzás szagára bódul föl a baromlány.
Tisztálkodik a tisztátalan állat.
Pucolja pórusait,
harminchét éves, balkáni módon agyonhasznált
testét.”
(ÖNARCKÉP)

A halál folytonosan elérhető közelségben van:

„Harminchét évet?
Vágy három napot
tartogat még számomra a sors”

– írja ugyanekkor egy másik versben, amelynek a címe csupán egy kérdőjel. Pontosan egy évvel korábban hasonlóképpen:

„harminchat évem oda már
gyűl éveimnek soka már
nagy baj nem érhet sem nagy kár
sötétebb folyam sodra vár”
(SZÜLETÉSNAPO ELŐTT)

Barátai ez idő tájt folytonosan temették Petrit, újra meg újra elmondták, ezzel az életmóddal, az állandó ivással, intenzív dohányzással papírforma szerint már nem is volna szabad élnie. A halálközelség élményét azonban valószínűleg nem annyira a fizikai összeomlás tényleges lehetősége váltja ki, hanem inkább a létezés céltalanságának az élménye. „minek élsz még?” – kérdezi a tizennégy éve halott K. S.

„Ambícióm annyi se, mint a síri holtnak,
kit bizgatnak a kukacok és haló
pora föléd nem-romló sírkövet álmodik.
Eleget éltem, s láttam.”
(HORATIUSI)

Ennek a versnek, amelyben a lírai én hervasztó kelet-európai környezetével egygyé válva tesz hitet a semmit sem akarás antik eszménye mellett, az ad különös súlyt, hogy a költő leginkább életigenlő, leginkább a világ felé forduló versgyűjteménye utolsó előtti darabjaként, voltaképpen az ÖRÖKHÉTFŐ kötetzáró verseként jelenik meg. Ez azt jelzi, hogy Petrit a létezés céltalanságának meggyőződése és sze-

mélyes élménye akkor sem hagyja el, amikor a költészetté váló politikaélmény és a szerelemben megtalált bizonyosság betölteni lát-szik életét.

De az arányok azért számítanak. Az utolsó, 1999-ben megjelent kötetben, amely a címevel is – AMÍG LEHET – az utolsó erőfeszítésre utal, a *Minek?* kérdése, a feleslegesség domináns szó-lammá válik:

„Szeretném tudni, miért vagyok itten,
ahol már semmi szükség nincs reám.
Fetrengek kukacként a porban itt lenni,
nincsen se jövőm, se tavaszom, se hazám.”
(SZERETNÉM TUDNI)

„Mikor nem írok verset: nem vagyok” – írta a VAGYOK, MIT ÉRDEKELNE című versében, amelyet József Attilával feleselve, a maga *Ars poeticá-jaként* a VERSEK 1971–1995 címmel megjelent gyűjteményes kötete végére helyezett. Az AMI MÉGIS ezt a hitvallást is visszaveszi:

„Verset is csak azért írok, hogy
teljen-múljon valamiképp az idő,
amíg eljő az idő, hogy kiheljem
végre a lelkem; egyszerűbben szólva: kifingjak.”

A bármikor bekövetkezhető halál közelsége – a halál tudomásulvétele, a halál rettenete és az elmúlás vágya –, a halálköltészetnek ez a különös elegye döbbenetes szépségű sorokban válik érzékletessé a harmincas évei második felében járó Petrinél is:

„Nem adatnak a hús nyárvegi esték,
csak a hirtelen, hidegjelős öregség.

De úgy fordulok be az ismerős uton,
hogy a megállóig már nem. És tudom –”
(HALÁLRAJZ)

Vágy:

„Készületlen s mindenre készen
üldögélek a napsütésben
jöjjön a megváltó sehol.”
(ÁBRÁND)

Mégis más azonban akkor foglalkozni a halállal, amikor közelsége orvosi bizonyosság. Petri tudatosan készült rá, hogy a halálát költői anyaggá formálja:

„Egyfajta orvosi kíváncsisággal
regisztrálom az életfunkciók
fokozatos apadtát/megszűnését”

– írja a TENERPARTI ELÉG című versében. Majd Wittgensteinnel vitázva („A halál nem esemény az életnek”) hozzáteszi:

„Na de a haldoklás. Az bizony
esemény. Méghozzá a javából!”

Ebből a figyelő pozícióból születik – most már valóban az utolsó periódusban – a BÜCSÜZÁS című vers halálhedonizmusa:

„kiélvezem a maradék időt,
mint ingyen a húsos cubákokat
– csontig lerágom végnapjaimat.”

Ahogy a politikában lehetnek pillanatok, amikor harag, erkölcsi parancs és elhatározás egygyé olvad – Nagy Imre halált vállaló döntése, Szabó úr „Soha többé” kiáltása –, a haldoklásnak is lehet etikája, sőt esztétikája is. Akárcsak a politikában a kivégzett Perl Gellért, itt is egy felmenő, a haldokló, látszólag már öntudatát vesztett nagypapa a jellek és példa:

„És akkor
átsuhan egy nővére a kórtermen,
a nagypám feléje fordította a tekintetét,
és tagoltan, érthetően így szólt:
»Köszönöm, kisasszony,
minden nagyon finom volt.«
Hajnalban exitált. Most már soha
nem fogom megtudni:
miféle »minden«
és milyen értelemben
volt »nagyon finom«.”

(NAGYPÁM ABGANGJA)

De a halandó kreatúra mégsem tud rettenet nélkül szembenézni a halállal:

„Sohase hittem volna,
szánalmas állapot,
hogy így kapaszkodom,
hogy élni akarok.”

(MEGJÖTT A TÉL)

A félelem beismerése és az önmagával szemben is kíméletlen irónia a költő utolsó gesztusa:

„Ilyen finoman, csendesen?
Beszartál, édes öregem?»

»Be én.«”

Egymásba kapaszkodás, menedék és aggodalom, nem tudom, meddig, de őrizem a szemedet – az öregkori szerelemnek ezeket a toposzait Ady rögzítette egyszer s mindenkorra a magyar lírában. Élete utolsó tíz évében Petri Pap Mari köré építi szerelmi költészetének új korszakát. S közben végigjárja Ady stációit is, a megtartó összetartozás érzését, ha nem is világok pusztulása, de a világ szétesése közepette, a féltlek, mert félek, félek, mert féltlek élményét. A Maya-szerelem bomlása teli van bizonytalansággal, szégyenkezéssel, s egyúttal része a rendszerváltás-szerepváltozás kínos, zavaros folyamatának is:

„új világ, új szerelem
kékvirága
kecsegtet, lidérckedik
– csal a lápba?”

(VALAMI ISMERETLEN)

Az egykor kíméletlen férfi mentegetőzése pedig hamisan cseng, gyenge, és még költőileg is erőtlen:

„Közhiülyeséget, közaljasságot
– talán – sikerült elkerülnöm,
no de a magánélet? Esendőségem

biztos tudata: inkább komótcipő
mintsem mentség...”

(MAYÁNAK)

Ennél jobb volt – bizony, így van,

„az a feldúlt lakás,

mit feldúlt!? Sztétvert bútorok, bezúzott
tükrök. Így »reagálta le« Maya
a történeteket. Fel is pofozott
engem s Marit.”

(ÍGY KEZDŐDÖTT)

Az új szerelem más, mint az előző volt. Nem bozótút, nem komor evezés a gyönyörért a hajnali Styxen. De azért szerelem a javából. A hajdani mácsó lábujjhegyre állva teszi a szépet

a kokett kis hölgynek, akit gótikus kastélynak és rokokó estélynek lát, de „szőrösdeszkának”, „*laposabb, mint a tetű*”-nek szidalmaz, ha el kell viselnie a távollétét. Az éjszakák magányos vándora sóvárogva várja haza Marit. Nem bír megenni nélküle.

A költő és Maya egy húron pendült. A bozóttűz szerelembe belefért, hogy a költő Maya télikabátzsebébe hányt, és az is, hogy éjfélkor vele tartott a Fialat Művészek Klubjába (EGY SZIGORÚAN ELLENŐRZÖTT KLUB). Mari „*reggelente túlteng, / vadul mosogat, ágyaz*”, és amíg a költő megiszik egy fél pohár sört, Mari „*megszervezi a hátralévő életet*” (MARI BŰNEI). Ebben az odi et amo viszonyban mintha a férfi lenne a kiszolgáltatottabb, ő az, aki szeretne „*nesztelelné halakulni*”, aki puhán fordítja a kulcsot, hiszen – minden férfisoviniszta papírforma ellenére – ő az, aki igyekszik „*megtapadni is rajtat, mint a tapló / élősködni rajtat, mint a fakín*” (HÁZASSÁGTERÁPIA). Ez a bocsánatot kérő tartás – Petri életében először – a sírig, sőt a síron túl is megmarad:

„*Egyre ingerültebb vagyok attól, hogy haldoklom,
Mari egyre ingerültebb attól, hogy én egyre... ad
infinitum.*

De a temető szép lesz.

[...]

*Mari meg rájön arra, hogy nem is
volt olyan rossz velem – mindent összevetve.
Hogy néha nevetünk,
és néha összeért a föld az éggel.”*

(SÍRIG TARTÓ SZERELEM)

Élni akarás és az elmúlás vágya huzakodásában Mari a pozitív pólus, a túlvilági nők hívásával szemben a megtartó erő. „*Egyetlen cérnavékony szál köt az élethez: / Pap Mari. Ő, csakis ő.*” (AMI MÉGIS.) Az összetapadás, a Legyél a közelemben! Lássalak mindig! vágya, a másikért való szorongás, amelyet játékos-ironikus formában az ALTERNATÍVA című vers beszél el, a túlélt való gondban lépi túl a szerelmes önzés körét. Az utolsó hónapokból való HA MAJD József Attilát idézi – ezúttal ironia nélkül:

„*Ha majd itthagylak téged,
kérek, ne félj,
majd óvlak odaátról, hogy ne érij buta véget,
hogy ne boruljon rád hirtelen az éj.”*

A „*búskomorság rutinja*” végül is elkerülte a költőt, de a „*Minek élsz még?*” a „*se jövőm, se tavaszom, se hazám*” monotonája beborítja az utolsó évek verstermését. Az igaz állítás, hogy Petrinek nincsenek rossz versei, nem feltétlenül válik javára kései költészetének. Éppen mert a versek színvonala egyenletes, mert alig van olyan, amelyet sikerületlen darabként félre lehetne tolni, csak még inkább érezhető a témák, olykor a megfogalmazások visszatérése, ismétlődése. A mellőzhetetlen feladat, a költő minden versének egybegyűjtése, az olvasói élmény szempontjából kontraproduktív: az emlékezetes, nagy versek újraolvasásának élményét is lefelé nivellálja a jó versek sokasága.

Petri – leírni is közhely – ízig-vérig lírikus a szó babitsi értelmében: csak önmaga bír versének hőse lenni. Ugyanakkor líráját leginkább talán az érzések, helyzetek, személyek ábrázolásának pontosság teszi kivételessé. Nagy kár, hogy nem írt szépprózát. Megíratlan elbeszéléseiért azonban kárpótolnak epikus versei. Ilyeneket a korábbi kötetekben is találunk, ott van például a NOVELLA című a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS-ban vagy a BIBÓ TEMETÉSE, a 65 KARÁCSONYA, az EGY KEVÉSSÉ VIZSGÁLT, ÁM LÉNYEGES HŐSTÍPUS. Mintha azonban a lírai pillanatból induló „aktuális” témák fogytával megnőne az emlékező versek aránya: RÉSZLET, TÉVUTAK ÉS ZSÁKUTCÁK, PROTON, KIZÖRKENT IDŐ, A BRAZIL. Bán Zoltán András, aki úgy véli, Petri egész 1989 utáni költészetét a bizonytalanság, az erőlködés jellemzi, az epikus versek között találja meg a korszak egyetlen makulátlanul nagy versnek minősített opusát, a HOGY ELÉRJEM A NAPSÜTÖTTE SÁVIG címűt (Magyar Narancs, 2003. december 18.). Véleményével nincs egyedül, sokan érzik úgy, hogy a pincealmon lezajlott iszonytató szeretkezés után az utolsó sorokban felzengő tágasság, az undor és a szégyen meg a zúgó szél nyújtotta komor feloldozás kontrasztja önmagában nagy költészet, s egyúttal a mélyből a fény felé törekvő emberi létezés jelképe. Magam mégsem tudom ezt a verset a kedvenc Petri-verseim közé sorolni, ennek azonban nem esztétikai okai vannak. E dolgozat írása közben erőt kellett vennem magamon, hogy újra elolvassam, és csak többszöri nekifutás után sikerült a végére érnem. Amikor azokhoz a sorokhoz értem, hogy

„ajka pikkelyes,
nyelve,

szájpadlása száraz, mintha egy üres
szardíniásdobozban
kotorászna a nyelvem – mindjárt felvérzi az éles
perem”

– olyan undor fogott el, hogy nekem is úrrá kellett lennem a perisztaltikán. Talán azért élttem át a verset más versolvasóknál erőteljesebben, mert a hatvanas években én is sokat üldögéltem egyedül éjszakai presszóban, és megesett, hogy beszélgetésbe elegyedtem efféle rongycsomó asszonyokkal. Viszolygásomnak a verstől tehát nem esztétikai okai vannak. Vagy... ki tudja, kérdezhetném Petri stílusában. Meglehet, éppen a saját undorunkra való ráismerés az esztétikai átélés lényege.

Petri elbeszélő versei közül A NAGY UTAZÁS a kedvencem, amely címével ironikusan Németh László proszovjet színművére, AZ UTAZÁSRA utal. Tetszik a széles, távoli indítás, ahonnan az elbeszélő mintegy véletlenszerűen jut el tárgyához, a moszkvai utazáshoz, amelyet Petri még túrt költőként abszolált 1971-ben. Mint-hogy éppúgy nem tudok oroszul, ahogy Petri sem tudott, nekem is egzotikus gyönyörűséget okoznak a magyar szövegbe ékelte cirill betűs szavak, különösen a Job tvoju maty, amit így leírva sehol másutt nem láttam. A hosszú felvezetés után a lírai én tankként nyomulva végre kezébe kapja a két deci vodkáját, és eggyé olvad – miként a NOSZTALGIA című versben olvassuk – a szövetségbe forrt szabad alkoholisták sokaságával. Még hogy elidegenedés! Szó sincs róla. „Minden / szép. Boldog vagyok.”

Isten?

„Én, a hitetlen” – mondja magáról Petri a Vas István halálára írott versében („ESZMÉK ÉS TÁNCLEMEZEK”). A hitetlen,

„akinek csak egy élete van, ez az egyetlen,
egyenellen,
ez a köves, sáros, süppedékes, göröngyös út,
aminek a végén az ember egy gödörbe jut
[...]

És így abban sem hihetek, hogy »odafenn
Találkozunk«; énnekem mínusz 273 °C a menny.”

Nincs is szüksége rá, hogy higgyen a túlvilágban. „Ilyen a természetem: / nem tudok felejtetni” –

mondja magáról. A régmúlt képei a jelen lévő pillanat élességével élnek a tudatában. „Fekszel a konyha kövén. A lakás tele gázzal. / Hagytam, hogy meghalj.” A halottak – és a bűntudat – vele élnek, az élőknel élesebb kontúrokkal. Kísértetiesség, síron túli hókuszpókusz nélkül mennek át a szobán, beszélnek bele az életébe. Maya is, mint egy kimerült, kissé unott és nyűgös nő utasítja el, hogy a lazac és a whisky kedvéért kikeljen a sírból. A Szabó Lőrincsel való túlvilági találkozást a „tegyük föl, hátha” iróniája teszi tökéletesen földivé.

Mégis a hitetlen, mondhatni elszántan ateista költő meglepően sokat foglalkozik Istennel. Első kötete egy, a többi verstől elkülönülő, dőlt betűvel szedett *fohással* zárul: HORGODRA TÚTZÉL, ÚRAM.

A vers voltaképpen az istenes költészet egy, a Bibliáig visszavezethető toposzát támasztja fel: a szóló – a próféta vagy a költő – Isten választotta, aki azonban, Jónás módjára, rühelli a próféta-ságot. Petri újítása – bár ez a szemlélet Babitsétól sem idegen –, hogy a maga szerepét groteszknek („Huszonhat éve / kunkorodok, tekergek / csábosan”), a feladatot pedig Isten tévedésének („Nyilvánvaló, / hogy folyóban nincs hal”) látja. De talán ennél is fontosabb, hogy Petri egész lírájának természetes, a mindennapi beszédhez közeli nyelvében szól az Úrhoz is:

„Szép volt
kiválasztottnak lenni.
De most már szeretnék
száritkozni, mászkálni a napon.”

Ahogy a barátjának mondja az ember az uszodában: Most már szeretnék leszáradni és napozni egyet.

Az ÖRÖKHÉTFŐ záróverse újból a kiválasztottságról szól: „Isten egy szem / rohadt szőlője, amit / az öregúr magának tartogat / a zúzmarás kertben.” A vers címe kertelés nélkül: ÉN.

Furcsa, rigolyás lény ez az Isten, furcsaságát mutatja, hogy egy rohadt (aszúvá töppedt?) szőlőszemet őrizget magának a késő őszi kertben. Ez a rigolyás Isten telepszik a költő ágyára, hogy szálanként cserélje ki a teremtmény szakállszőrét, és vezeti parasztból lett generálisként követőt „mind távolabb portánktól” – talán tévútra, talán a semmibe (TEOZÓFIA).

Petri kötekedő, perlekedő viszonyban van Istennel, minduntalan vitatkozik vele, de azért

van respektje előtte, ezért szégyenkezik, hogy Isten ebben a tébláboló állapotában látja (AZ VAGY NEKEM). Ahogy szégyellte előtte vétkeit, amikor még fiatal költőként a MINT LEVETETT című verset írta. A felelő párbeszéd a halálközeli versekben is folytatódik:

„Nem volt elég? Legyen már végem!
Vágy azt mondog, Uram, hogy még nem?
Netán kegyesen búcsút intész,
S tovább-léteemtől eltekintesz?”

(SÍRVERS)

Ennek a vitakozó-felelő viszonytnak Istennel ugyancsak megvannak az ótestamentomi gyökerei. Isten maga készíti a szenvedő embert, hogy vitázzon vele. Jób könyve rá a példa: „Mit perlekedik a Mindenhatóval az akadémikus? Aki Istennel akar vitatkozni, feleljen neki!” – mondja az Úr a viharból Jóbnak. Majd kérdezve – és gyerekesen dicsekedve – tanítja a szenvedőt: „Én kérdelek, te meg oktass engem! Semmivé akarod tenni az én igazságomat? Bűnösnek mondasz engem, hogy te lehess igaz? Van-e olyan kardod, mint Istennek? Tudsz-e olyan hangon mennydörögni, mint ő?”

De van persze közelebbi és kevésbé fennkölt előképe az Istennel folytatott perlekedő vitának: Tóbiás, a tejesember vitatkozik így az Úrral, szekere bakján ülve Shalom Alechem novellafüzérében meg a belőle készült világ-sikerű filmben. De akár a magasztos bibliai szöveget olvassuk, akár a fülbemászó muzsikát idézzük az emlékezetünkbe, mindkettőben érezzük a nagyon közvetlen, kötekedő-baráti, személyes és – tegyük hozzá – nagyon zsidós viszonyt Istenhez. Úgy tetszik, még csak hinni sem kell Istenben, hogy ez a viszony létrejöhessen, és a líra tárgya lehessen. Elég hozzá a „szerbzsídomagyar” költő kapcsolata ezzel a hagyománnyal, és a vágya arra, hogy mégiscsak létezen az a valóság feletti valóság, amelyben nem hisz. A párbeszéd ezzel a nem létező létezővel az utolsó napokból származó versben ismét a fohász hangján szólal meg:

„Uram, hadd éljek egy kicsit még,
mielőtt végleg elpihennék.”

*

Mentegetődő jegyzet. Nem tudtam nemet mondani a *Holmi* szerkesztősége megtisztelő felkérésére, hogy írjak Petri György összegyűjtött verseiről. Húzódozástom látva az egyik szerkesztő rám pirított: kötelességem Petriről írni. Feltehetőleg arra utalt, hogy én is szerkesztője voltam a szamizdat *Beszélő*nek, amelynek ő volt az egyik kezdeményezője, majd munkatársa volt az 1990 után megjelenő hetilap *Beszélő*nek, amelynek egy ideig én voltam a főszerkesztője. Nem tartoztam a költő legközelebbi barátai közé, de egy baráti társaság tagjai voltunk.

Vállaltam a feladatot, bár megrettentett. Belegondoltam, hogy mintegy harminc éve nem írtam „szakszerűen” irodalomról. Tekintetbe véve, hogy ezt megelőzően mindössze tíz éven át írtam – nem nagy számban – kritikát, néhány (mondjuk) esszét és főképp belső használatú lektori jelentést, a harminc év aligha tekinthető kihagyásnak. Pontosabb pályaelhagyásról beszélni.

Amikor irodalommal kezdtem foglalkozni, az irodalmár, a kritikus a művek „eszmei mondanivalóját” kereste. A lejáratos kifejezést később az „üzenet” váltotta fel, de az elemzés továbbra is arról szólt, hogyan viszonylik a mű kora társadalmi valóságához. Minthogy a létező szocializmust akkor sem kedveltem, kortárs művekről írván azt próbáltam feltárni és egyúttal elleplezni, hogyan bírálja a szerző ezt a világot – magyarul a rendszert. Elleplezni azért, mert a leplezetlen feltárás feljelentés-számba ment volna. A politikai dekódolás-kódolás háttérbe szorította az esztétikai elemzést és értékelést.

Beleolvasva a Petriről szóló hatalmas mennyiségű irodalomba, rájöttem, hogy a poétikai elemzést, amely a korszerű irodalomértés egyik legfontosabb eszköze, nemhogy megcsinálni nem tudom, még a nyelvét is alig értem. Közben pedig úgy éreztem, Petri nem szorul elemzésre, költészete éppen azzal hozott fordulatot, hogy a versei „egy az egyben” arról szólnak, amiről szólnak. És ez nemcsak a politikai költészetére igaz, hanem szerelmi és halállírására is. Petri attól nagy költő, hogy a világban létező dolgokat, amelyek egyúttal személyes élményei is, pontosan úgy írja le, ahogy

azok vannak. Hozzám pedig azért áll annyira közel, mert a verseiben felidézett érzésekben és élményekben a sajátjaimra ismertem. De ezzel valószínűleg igen sokan vannak így, azért volt Petri, főként a nyolcvanas években, annyira népszerű. De vajon mit lehet írni egy költőről, akiről újra meg újra azt írnám le: így van, pontosan úgy van, ahogy a költő mondja.

Végül is ezt tettem. Karinthy nyomán csak azt mondhatom: „*És ha neked ez nem képez irodalomértelmezést / Kedves... hát akkor nem irodalomértelmezés.*” Nekem mindenesetre hallatlan élvezetet okozott, hogy majd három hónapon át – elorozva az időt a sorsüldözött menedékkérőktől és kedvenc börtönlakóimtól – újra meg újra elolvastam Petri verseit, újra végigélttem a szamizdatos éveket, hatásukra kibékültem a barátnémmal, eveztem a hajnali Styxen, tapadtam hozzá, mint a fakín, s végül a versek egy részét belemásoltam a fenti írásba, más részét pedig újrամondtam prózában, a magam botladozó szavaival.

Köszönöm a *Holmi* kitaró szerkesztőinek. Hadd fejezzem ki hálámat nekik és a gyűjteményes Petri-kötet szerkesztőinek azzal, hogy ide másolok két kiadatlan alkalmi verset. Mindkettő a VALAHOZ MEGVAN dedikált példányában található a költő kézírásával:

A szennycímlapon:

„Éljen Kőszeg,
az ütőszeg;
őt kövesse minden avar,
besenyő, jász-kuhn és magyar!”

A belső címlapon:

„Romlunk és avulunk.
Holnap feljavulunk?
Tudja az Isten ---

*Ferinek, születése
félévszázadának tűnő pillanatában,
a tűnékeny Petri
1989. április 27.”*

Kőszeg Ferenc

A SZELLEMI NAPSZÁM

Végel László: Időírás, időközben. Naplójegyzetek, 2000–2002

*Családi Kör; Újvidék–Noran, Budapest, 2003.
300 oldal, á. n.*

„Mi lett belőlem az ő álmaikhoz és terveikhez, és mi lett belőlem az ő kitartásukhoz viszonyítva?”

(Végel László)

(Emlékezz!) Végel László a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején Újvidéken az egyik mesterem volt. Az efféle viszony akkor és ott – kis ideig – egészen spontánul alakult, baráti-kollegiális alapon; abszolút egyenrangú volt, nézeteltérés- és konfliktustűrő, csöppet sem tekintélyelvű. A kisebbségi közösségben, minden magyarkodás nélkül, elevenen élt bizonyos *alternatív* összetartozás-érzés, s vele a tudat, hogy – szabad akaratunkból és aszerint – *mi* műveljük életvilágunk közös kulturális talaját, mégpedig az intézményrendszer pere-mén, s ha másként nem megy, azon kívül és azt kikezdve. Ezt a „mi”-tudatot az öngazgatási szocializmustól kölcsönöztük, átértelmeztük, és a rendszer ellen fordítottuk.

A valamivel, nem sokkal idősebb értelmiségi nemzedék készséggel várta és felkarolta a vajdasági falvakból és kisvárosokból érkező, valamicskét is tehetséges fiatalokat. (A nosztalgia általánosít. Az az igazság, hogy csak némelyek, a *másként gondolkodók* – köztük Végel, Thomka, Tolnai – éreztek és viselkedtek így; jobbára, de nem kizárólag, csak a „sympósokban” – az *Új Symposion* című folyóirat köré tömörülő írókban és művészekben – volt meg ez a mentalitás. A konformista, a kommunista hatalommal cinkoskodó kultúremlők – Gion Nándor kivételével, aki külön mese – kihullottak az emlékezetemből.) *Értelmiségi* palánták, velük együtt, rajta, csináljunk valami *értelmeset* – az etimologizálást az élet végezte, akármomondani: a meghasonlott kommunizmus közepette vitális impulzusok hajtottak bennünket a gondolat különféle pályáin, mígnem épp ez vált botránnyá a hatalom szemében... Szóval fölöttébb *eleven* volt egy ideig ott és ak-